

VÄSTERN

SOM IDEOLOGISKT TOMRUM

EN ANALYS AV DET POLITISKA TÄNKANDET

Av fil. lic. BJÖRN SJÖVALL, Stockholm

ATT allt liv är något kvalitativt, synes mig vara en truism, som det borde vara onödigt att framhålla. Emellertid visar erfarenheten, att *kvantitetstänkandet* är vida utbrett. Särskilt gäller detta inom det politiska tänkandet. Vad som från början endast avsåg *likhet inför lagen* har så småningom, och mest utpräglat inom kommunismen, blivit till dogmen, att alla människor är *lika till naturen*. Det skulle sålunda endast bero på uppfostran och social miljö, hur en människa blir beskaffad. Man kommer att tänka på bisamhället, där den olika behandlingen, dvs. mängden av föda och cellens storlek, avgör, om larven skall utveckla sig till en vise eller ett arbetsbi. Liknelsen med bisamhället kunde f. ö. utnyttjas ytterligare för att illustrera, vilka konsekvenser kvantitetstänkandet kan få för det mänskliga samhället.

Den moderna ärftlighetsforskningen, för människans vidkommande i synnerhet tvillingforskningen, har visat, att arvet spelar en mycket stor roll. Därmed har kvantitetstänkandet på en väsentlig punkt fått ett starkt mothugg, som emellertid från Sovjets sida har parerats med ett officiellt fördömande av dylika forskningsresultat såsom stridande mot den marxistiska grundåskådningen.

Det är intressant att konstatera, att kvantitetstänkandet även sätter sin prägel på vardagstänkandet, möjligen har detta påverkats från det politiska området. Jag vill här fästa uppmärksamheten på följande belysande exempel. I all nyhetsförmedling, oberoende av tidningens politiska färg, brukar människor främst betecknas med sitt yrke. Man får sålunda läsa rubriker som »Biokassörska mördad», »Arbetare räddar drunknande», »Torpåre vinner högsta vinsten i penninglotteriet». Ingen tycks reflektera över att detta betyder ett likställande av en människa med något kvantitativt. Att en biokassörska har mördats betyder inte så mycket, det finns många andra, som kan bli biokassörskor — denna under-

mening kan utläsas ur meddelandet. Men finns det någon som kan ersätta den kvinna, som döljer sig bakom yrkesbeteckningen, i hennes egenskap av mor för sina barn, älskad maka eller omtyckt vän? Här kommer det kvalitativa fram, det oersättliga och unika, men i den rena yrkesbeteckningen finns bara det kvantitativa. På samma sätt framhåller rubriken om arbetaren huvudsakligen det kvantitativa. Man får intrycket att alla arbetare är redo att rädda en drunknande. Naturligtvis kan det för tidningarnas del ligga olika motiveringar bakom detta sätt att meddela nyheter. Genom att framhäva att en arbetare räddat en drunknande appellerar man till självkänslan hos en mycket stor socialgrupp. I torparens fall vill man antagligen ta fasta på kontrastverkan. Det saknas sålunda inte motiveringar för tidningarnas tillvägagångssätt. Vad som emellertid intresserar oss i detta sammanhang är endast, att tidningarna på detta sätt kommer att gynna kvantitetstänkandet. Med hänsyn till pressens stora inflytande på det allmänna tänkesättet är detta långt ifrån oväsentligt.

Efter denna förberedande orientering kan vi nu närmare karakterisera kvantitetstänkandet så, att det underskattar de olika människornas egenart och betraktar dem mera som delar i större grupper eller sammanslutningar. Det saknar blick för den enskilde individens kvalitet, men då kvaliteten inte helt låter utestänga sig, kommer den i stället igen i helheten. Olika grupper och sammanslutningar kommer att tilläggas en viss kvalitet. Hos Kautsky heter det t. ex.: »Den kämpande och tänkande delen av proletariatet utgör i våra dagar i alla kapitalistiska länder den mest osjälviska, den rastlöst framåt- och uppåtsträvande delen av nationen.» Bucharin framhåller: »Den ena klassen (proletärerna) är en godmodig, storsint klass, som strävar för mänsklighetens väl, medan den andra (borgarna) är rovlysten, profitlysten osv.» (Båda citaten från Alf Ahlbergs artikel i Dagens Nyheter: Marxismen som eskatologisk religion.) När en hel stat domineras av kvantitetstänkande, erkännes inte längre någon självständig kvalitet hos de enskilda medborgarna. Endast den kollektiva kvaliteten erkännes, och den enskilde får del därav genom att tillhöra partiet. Nu är det givetvis möjligt att den kvalitet, som partiet representerar, även i vissa fall kan ge utrymme för den personliga egenarten. Personer i denna situation kan skatta sig lyckliga, men för alla övriga måste kvantitetstänkandets seger i politiken bli en olidlig hämning av de egna krafterna och utvecklingstendenserna.

Kvantitetstänkandets förhållande till kvaliteten visar en lagbun-

denhet, som kan ges följande formulering: *Kvaliteten, som förnekas hos de olika delarna (individerna), framträder i helheten (kollektivet, partiet, staten) som en helhetskvalitet på bekostnad av delarnas kvalitet.* Ett tänkande, som utgår från att betrakta alla människor som lika — genomsnittsmänniskor alltså — tvingas att acceptera kvaliteten som en kollektiv egenskap. Med lätt travestering skulle detta förlopp kunna karakteriseras med den Hegelska dialektikens: kvantitet blir kvalitet. Det är viktigt att vi gör klart för oss, att den kvalitet, som kan komma till synes i helheten, alltid måste betyda ett undertryckande av kvaliteten hos ett stort antal individer. Kvantitetstänkandet leder endast till en på-bekostnad-av kvalitet.

Av ovanstående framgår att kvantitetstänkandet icke kan ha någon förståelse för den produktiva sidan i människans natur. Det saknar blick för det dynamiska i den individuella kvaliteten. Enligt kvantitetstänkandet kan människan därför tillfredsställas enbart med materiella förnödenheter. Om bara allas försörjning garanteras och alla tillerkännes lika levnadsstandard, så kommer ett tillstånd av lycka att inträda. Kvantitetstänkandet ser endast statiska värden och dess högsta ideal är tryggheten. Rättvisan blir detsamma som att alla skall ha lika lön, lika lång ledighet osv.

Då kvantitetstänkandet innebär, att man icke erkänner kvaliteten hos individen utan endast hos kollektivet, blir följden i praktiken, *att den enskilda människan behandlas som ett medel för helheten.* Om ett tillstånd av behovstillfredsställelse («lycka») kan uppnås för den stora massan, har man rätt att offra hänsynen till några enskilda. Här framträder i bjärt belysning oförmågan hos detta tänkande att ge en verkligt hållbar rättsgrund för den enskildes rätt. Dess yttersta konsekvens är övervåld mot den enskilde »för det helas väl». Detta är i överensstämmelse med uppfattningen, att kvaliteten hänför sig till det hela och att delen, den enskilde, endast är en kvantitet, en utbytbar del i helheten. På denna linje möter vi koncentrationsläger och tortyr av politiska motståndare. Det är sålunda inte endast en akademisk fråga, hur vi tänker — tänkandet utgör en styrande funktion i människan.

Som motsats till det slags tänkande, som här kallats kvantitetstänkande, skall nu uppställas *kvalitetstänkandet*. Detta utgår från konstaterandet av de kvalitativa olikheterna mellan alla människor samt erkännandet av att dessa olikheter är av grundläggande betydelse för människolivets utformning. Kvalitetstänkan-

det inom politiken söker att gestalta samhället så, att det ger största möjliga utrymme åt varje individs egenart. Helheten anses icke innebära någon kvalitativ vinst, om den undertrycker somliga medborgares individuella egenart. Kvalitetstänkandet ser som mål för politiken att avlägsna alla hinder för den individuella kvalitetens manifestation. Då den individuella kvaliteten främst förverkligar sig i aktiviteten, kommer kvalitetstänkandet att uppställa en värdelära, där allt som blir ett medel för aktiviteten och utvecklandet av den enskildes egenart, kommer att ges företräde. Vad som innebär en mera passiv behovstillfredsställelse, såsom olika materiella förnödenheter, erkännes till sin betydelse men göres icke som av kvantitetstänkandet till högsta politiska handlingsmål. *Mot kvantitetstänkandets statiska värden ställer sålunda kvalitetstänkandet de dynamiska värdena, dvs. allt som gynnar den enskildes aktivitet, företagsamhet och skapande.*

De båda slags tänkande, som här uppställts för att karakterisera det politiska tänkandet, går ytterst tillbaka på olika livsåskådningar. Kvantitetstänkandet bottnar sålunda i en materialistisk syn på tillvaron. Vilken livsåskådning, som ligger bakom kvalitetstänkandet, är svårare att bestämma med en enda term. På detta håll talar man gärna i allmänna ordalag om människovärdet, om humanitet och om kristendom. Då kvalitetstänkandet är ett konstituerande element i demokratin, måste det betecknas som en allvarlig brist, att detta tänkande inte tycks ha funnit sin adekvata filosofiska grundval. På denna punkt uppställer sig en betydelsefull uppgift. För demokratins del kan man nämligen med fog tala om ett ideologiskt tomrum, vilket i nuvarande världsläge förefaller vara särskilt ödesdigert.

Inför hotet av det kommunistiska kvantitetstänkandet måste kvalitetstänkandet finna en bestämd formulering för sin livsåskådning. *En sådan livsåskådningsformulering skall ge en rättsgrund för den enskilde individens existens och självbestämning och i världspolitiken kunna fungera som slagkraftig ideologi.* För att ställa problemet så skarpt som möjligt samt begränsa utredningen till det mest centrala skall vi här ta upp den fråga, som mer än någon annan så att säga erbjuder en skärningspunkt mellan politiskt tänkande och livsåskådning. Jag syftar på frågan om dödsstraffet och vill med denna som riktpunkt anvisa en väg, som leder till en psykologisk och filosofisk grundläggning av demokratin.

Som vi sett utgår kvalitetstänkandet från att varje individ har

en kvalitet, som gör honom olik alla andra. Från erkännandet av denna kvalitet måste emellertid detta tänkande framtränga till att även uppställa ett mål för aktiviteten. Ett sådant mål framgår logiskt ur kvalitetstänkandets förutsättningar. Detta mål kan bestämmas som *självförverkligande*. Vi skall nu huvudsakligen ta upp till behandling självförverkligandets sociala aspekt, emedan det är denna som ger den psykologiska och filosofiska motiveringen åt humaniteten.

Självförverkligandet kräver ett socialt sammanhang, där individernas olika insatser i en ständig växelverkan öppnar nya möjligheter för den individuella utvecklingen. *Den enskildes självförverkligande sammanhänger sålunda med att alla människor får möjlighet till självförverkligande. Detta kan exemplifieras från alla livsområden.* Inom det ekonomiska livet kommer i stort sett varje enskilds framåtskridande alla till del. En utarmning av stora folkgrupper leder med säkerhet till en allmän tillbakagång, alltså även för dem som tillskansat sig fördelar. Detta förlopp illustreras av Romarrikets nedgångstid, då massornas utarmning undandrog det ekonomiska livet den nödvändiga grundvalen av en utbredd köpkraft. Även i det andliga skapandet är vi hänvisade till en växelverkan med kulturmaterialen från den egna tiden och från tidigare perioder. Ett för varje människa närliggande exempel är den stimulans, som umgänget med andra människor kan ge. Allt detta synes vara självklart, men det avgörande är att vi ställer det i samband med individens självförverkligande.

När vi talar om individens självförverkligande, tänker vi först på att individen skall få uttryck för sina olika naturliga förutsättningar i verksamhet (yrket och hobbies) samt för sina sociala behov (äktenskap, samarbete, umgängesliv). Därmed är emellertid självförverkligandets hela innehåll icke uttömt. Livet kan verka meningslöst, även om allting står väl till med hänsyn till det psykologiska självförverkligandet. Detta kan t.ex. vara fallet vid en älskad anförvants död. Därigenom visar människan, att hon i grund och botten är religiös. Eftersom det förhåller sig så, måste självförverkligandet för att bli fullständigt även ges en metafysisk innebörd. Vi måste uppfatta detsamma inte endast som en angelägenhet för en i tiden begränsad individuell existens. Det måste ses i ett större sammanhang, som pekar ut över individen. Den psykologiska sidan hos självförverkligandet kräver sålunda komplettering i en metafysisk sida. Genom en sådan komplettering kommer självförverkligandet

att framstå som en väg, vilken sträcker sig före födelsen och fortsätter efter döden. *Individen har i självförverkligandet en kosmisk existens, för vilken den individuella existensen endast är ett tillfälligt uttryck.* Uppfattat på detta sätt får vi ett självförverkligande i ordets fulla bemärkelse — det upptar och ger uttryck åt alla tendenser i människans natur, och livet blir definitivt meningsfyllt.

När självförverkligandet ses i sin metafysiska aspekt kräver tanken ett yttersta mål för all aktivitet. I anslutning till den religiösa och filosofiska traditionen skall detta mål betecknas som Gud. Men vi måste då också närmare bestämma det gudsbegrepp, som låter förena sig med självförverkligandet. En populär uppfattning ser i Gudsmakten någonting utanför människan själv, som ingriper i den enskildes och folkens liv. Denna uppfattning har föranlett vissa sekter att framställa kriget som ett Guds straff över en syndig mänsklighet. Att en sådan uppfattning kan skapa förvirring i människans handlingsliv inses lätt.

Mot läran om Gud som en utomvärldslig makt, måste uppställas ett immanent gudsbegrepp såsom den logiska konsekvensen av självförverkligandets idé. Människans strävan blir ett uttryck för det absoluta, och Gud är sålunda beroende av vår insats. Genom vårt självförverkligande förverkligar sig Gud. Vi tangerar här Söderbloms tanke om den kontinuerliga gudsuppenbarelsen i människolivet. För den som gjort självförverkligandet till livets mening är Gud ingen yttre makt, utan en inre kraftkälla, som uppleves i kampen och arbetet. Det framstår som en form av gudsdyrkan att arbeta och göra en insats. *I självförverkligandet ser vi en kämpande Gud, som i kampen mot trögheten och motståndet söker framtränga till sin egen sanna natur.*

Liksom självförverkligandet i psykologisk mening har en social aspekt, dvs. är beroende av andra individers förverkligande, så kan det även i metafysiskt hänseende tilläggas en »social» aspekt. *Av det psykologiska beroendet mellan olika människor kan vi sluta oss till ett metafysiskt beroende mellan de skilda kosmiska utvecklingslinjer, som varje individ representerar.* Detta innebär, att varje individs självförverkligande såväl psykologiskt som metafysiskt står i samband med övriga människors självförverkligande, och att var och en sålunda har ett livsintresse av att även andra människor får möjlighet till ett fullkomligt självförverkligande. Här öppnar sig ett perspektiv för en djup motivering av en livsfrämjande moral. Fullföljer vi den angivna tankegången, finner

vi att varje individ representerar en unik möjlighet till självförverkligande i den kosmiska utvecklingen. Därmed är även slutsatsen given, *att varje individ har ett absolut värde inte endast för sig själv utan även för mänskligheten.*

I detta ögonblick kan vi återknyta till den specialfråga, som bildar utgångspunkt för vår livsåskådningsutredning, nämligen frågan om dödsstraffet. Det är uppenbart, att den här skisserade på självförverkligandet grundade ideologin utesluter dödsstraffet. Ett sådant skulle ju innebära ingenting mindre än en mänsklighetens självstympning. Detsamma gäller givetvis om andra ingrepp, som hindrar individens självförverkligande. *Varje människa måste in till det sista ges rätten till självförverkligande i den givna individuella formen.* Det enda som kan försvaras är att i begränsad omfattning vidtaga åtgärder, när en människa utgör ett hot för sin omgivning. Dessa åtgärder bör så mycket som möjligt anpassas efter självförverkligandets krav.

Kvalitetstänkandet kommer sålunda fram till en metafysisk motivering för ovillkorlig respekt för livet samt en såväl psykologisk som metafysisk motivering för en ovillkorlig respekt för individens egenart. Något liknande kan inte kvantitetstänkandet uppställa. Då detta endast tillerkänner helheten kvalitet, är den enskilde individen ersättbar, och bör även förintas om han stör helheten. För kvantitetstänkandet är inte endast dödsstraffet acceptabelt, såsom en möjlighet upptar det även utrotning av »mindervärdiga raser» och sinnessjuka, vilket har aktualiserats av stater grundade på kvantitetstänkande. Medan kvalitetstänkandets yttersta konsekvens är en skapande frihet, utmynnar kvantitetstänkandet i individens ofrihet och massans likriktning för att uppnå en genomsnittlig behovstillfredsställelse och trygghet.

Det har sålunda visat sig möjligt att med självförverkligandet som ledande idé inom kultur- och samhällslivet lägga en fast grund för individens rätt och okränkbarhet. Att därvid även en metafysisk syn på tillvaron kommit att göra sig gällande betingas av problemets natur. Liksom man inom matematiken måste räkna med faktorer, vilka för lekmannen synes helt sakna varje beröring med matematikens uppgift i praktiska livet men i själva verket utgör en nödvändig förutsättning härför, så måste man för att skapa gynnsamma förhållanden för livets utveckling även anlägga ett metafysiskt betraktelsesätt. De dynamiska krafterna inom individen fordrar en förlängning i metafysisk riktning, om livshämningar skall kunna undvikas. Det teoretiska klarläggande, som här

genomförts, utgör ett steg mot att människan bekänner sig till gemenskapen med mänskligheten. Inom psykoterapin kan man få göra den erfarenheten, att ett teoretiskt klarläggande öppnar dammarna för ett spontant upplevande. En metafysisk åskådning av ifrågavarande slag synes ägnad att öppna en väg för människornas känslomässiga upplevande av den mänskliga ödesgemenskapen.

Det allvarligaste draget i den nuvarande politiska världssituationen synes vara, att Västern i stor utsträckning framstår som ett ideologiskt tomrum. Så länge detta är fallet, kommer vi inte att göra några verkliga framsteg. Genom att påvisa de båda artolika tänkesätten inom politiken, kvantitetstänkandet och kvalitetstänkandet, har en klar gränsdragning mellan Väst och Öst gjorts. Denna gränsdragning sammanfaller inte med några geografiska gränser, då representanter för båda tänkesätten återfinnes på alla håll i världen. Den för Västern angelägnaste uppgiften är att fullfölja kvalitetstänkandet fram till en ideologi. Föreliggande uppsats är avsedd att vara ett bidrag i denna riktning.